

**JEZYK I STRUKTURA GRAMOTY КН. ДМИТРИЯ
ЮРЬЕВИЧА В. КН. ВАСИЛИЮ ВАСИЛЬЕВИЧУ.
PROBLEM TEKSTOWOŚCI**

**ЯЗЫК И СТРУКТУРА ГРАМОТЫ КН. ДМИТРИЯ
ЮРЬЕВИЧА В. КН. ВАСИЛИЮ ВАСИЛЬЕВИЧУ.
ПРОБЛЕМА ТЕКСТУАЛЬНОСТИ**

**THE LANGUAGE AND STRUCTURE OF ГРАМОТА
КН. ДМИТРИЯ ЮРЬЕВИЧА В. КН. ВАСИЛИЮ ВАСИЛЬЕВИЧУ.
THE QUESTION OF TEXTUALITY**

Maciej Waraczewski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań — Polska
maciej.waraczewski@amu.edu.pl

Słowa kluczowe: tekst, tekstowość, gramota, język staroruski

Ключевые слова: текст, текстуальность, грамота, древнерусский язык

Keywords: text, textuality, charter, Old East Slavic

Abstract: The paper analyses an Old East Slavic document — *Грамота кн. Дмитрия Юрьевича в. кн. Василию Васильевичу* in the context of its textuality. The language and structure of the text are described in order to prove that it can be analysed as a text in the meaning applied in modern text linguistics. Moreover, the paper shows that a wider investigation is necessary in order to prove its stylistic and genre features.

Choć we współczesnej literaturze tekstologicznej trudno odnaleźć jedną definicję tekstu i spis wyznaczników tekstowości, który byłby dość stały i uznawany przez większość badaczy, brak ten nie stanowi przeszkody w badaniu kolejnych *tekstów* w rozumieniu specjalistycznym. Szczególnie ciekawym przypadkiem są teksty (tu, na razie, użyte w znaczeniu ogólnym) historyczne. Z jednej strony, naukowcy uznają je za odmienny typ *tekstu* (w znaczeniu specjalistycznym) od tekstów współczesnych, z drugiej zaś proponują stosowanie współczesnej metodologii dla ich badania. Wsuwane są różnorodne postulaty metodologiczne, jak i proponowane konkretne procedury badawcze. Próba rozwiązania tego problemu teoretycznego podejmowana jest na gruncie różnych języków, w tym języków słowiańskich.

Celem niniejszej pracy jest analiza staroruskiego dokumentu pochodzącego z XV w. — *Грамоты кн. Дмитрия Юрьевича в. кн. Василию Ва-*

силевичу, ze specjalnym uwzględnieniem tzw. wyznaczników tekstowości. Język i struktura dokumentu zostaną opisane w taki sposób, by ukazać cechy, które świadczą o możliwości jego analizy jako *tekstu* w wąskim, specjalistycznym rozumieniu stosowanym współcześnie w lingwistyce tekstu.

Na początku należy zaznaczyć, że *tekst* jako termin wciąż nie otrzymał pełnej i jednoznacznej definicji. W literaturze naukowej można znaleźć różnorodne jego określenia:

– "Text: a stretch of language interpreted formally, without context" (Cook 156);

– "text – any written record of a communicative event. The event itself may involve oral language [...] or written language" (Nunan 6);

– „Tekst – obiekt konkretny służący do przekazywania informacji na bazie abstrakcyjnego języka, zarówno w mowie, jak i na piśmie. [...] Rzadziej: fizyczny wytwór sytuacji komunikacyjnej”. A także: „ciąg abstrakcyjnych znaków przyporzędowanych w naturalny sposób przedmiotowi fizycznemu służącemu do komunikowania się” (Saloni 595);

– „текст – языковой материал, фиксированный на том или ином материальном носителе с помощью начертательного письма” (Bogdanov 5).

Ukazane wyżej definicje mają na celu, z jednej strony, pokazać złożoność opisywanego zjawiska, z drugiej natomiast dowieść, że mimo braku jednoznacznej definicji analiza tekstów jako *tekstów* w znaczeniu specjalistycznym jest możliwa. Przykładowo, *Грамоты...* można uznać za tekst zgodnie z każdą z przytoczonych definicji. Jest to zarówno ciąg znaków, jak i odcinek języka czy materiał językowy, zapisany na nośniku, który służy komunikacji – przekazywaniu informacji.

Takie kryteria należy uznać jednak za niewystarczająco konkretne, by w praktyce stosować je do uznawania „tekstowości” danych wytworów komunikacji człowieka. Definicja przytoczona w *Tekstologii* (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 36): „Tekst jest ponadzdaniową [...] jednostką językową, makroznakiem samodzielnym komunikacyjnie” jest uzupełniona o osiem kryteriów tekstowości: obecność podmiotu (nadawcy), obecność adresata, intencjonalność, nacechowanie gatunkowe i stylowe, podział semantyczny (logiczny, kompozycyjny), możliwość całościowej interpretacji, integralność strukturalna oraz spójność semantyczna (w oryginale autorzy wskazują na 6 wyznaczników, tu jednak dwa z nich: „ma rozpoznawalną intencję umożliwiającą interpretację przez odbiorcę” oraz „wykazuje integralność strukturalną oraz spójność semantyczną” zostały rozbite na dwa kryteria dla zachowania większej przejrzystości badania). Poniżej wymienione kryteria zostaną omówione

na przykładzie *Грамоты кн. Дмитрия Юрьевича в. кн. Василию Васильевичу*, który to tekst pokrótce zostanie teraz opisany.

Грамота... to przykład staroruskiej umowy, napisanej w 1436 r. (Bah-rushin 89). W rzeczywistości jest to jeden z dwóch dokumentów, w oryginalnie złożonych razem: *Грамота кн. Дмитрия Юрьевича в. кн. Василию Васильевичу* i *Грамота в. кн. Василя Васильевича кн. Дмитрию Юрьевичу*. W dużej mierze dokumenty te są swoim „odbiciem lustrzanym” — zawarte w nich treści są najczęściej powtarzane, raz z perspektywy księcia Dmitrija Jurjewicza, raz z perspektywy wielkiego księcia Wasilija Wasiljewicza. Stąd też te dwa dokumenty w zbiorze *Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв.* są umieszczone razem pod wspólnym tytułem *Докончание великого князя Василия Васильевича с князем галицким Дмитрием Юрьевичем*. Swoją drogą, w tym miejscu należy zaznaczyć, że jednoczesna analiza dwóch dokumentów mogłaby stanowić interesującą próbę ukazania poruszanych w niniejszym artykule zagadnień w nowej perspektywie, poprzez porównanie dwóch dokumentów o bardzo zbliżonej treści, różniących się jednak postaciami nadawcy i odbiorcy. Tu jednak, dla zapewnienia przejrzystości badania, ograniczymy się do analizy tylko jednego z nich. Analiza ta ma na celu ustalenie, czy w *Грамоте кн. Дмитрия Юрьевича в. кн. Василию Васильевичу* można odnaleźć elementy, które w *Текстологии* uznaje się za definicyjne cechy tekstu.

1. Obecność podmiotu (nadawcy)

Nadawcą pisma jest Książę Dmitrij Jurjewicz, wprost nazwany we wstępnej formule:

Б(о)жією м(и)л(о)стью и преч(и)етья его богом(а)т(е)ре, и по нашей любви, на сем на всем, г(о)с(поди)не и брате старейшии, кн(а)зь великии Василеи Васил(ь)евич, целуи ко мне кр(е)сть, къ своему брату младшему, кн(а)зю Дмитрию Юрьевичю.

Należy tu zaznaczyć, że tego typu dokumenty najczęściej nie były „fizycznie” pisane ręką nadawcy (księcia), lecz samą czynność pisania pełnił skryba, o czym informację często w dokumencie umieszczano. W analizowanym tekście takiej formuły nie ma, jednak nie jest to kwestia kluczowa — za „podmiot” tekstu należałoby uznać tego, kto jest jako autor identyfikowany, a w danym tekście — kto sam na swoje autorstwo wskazuje.

2. Obecność adresata

Analizowana грамотa skierowana jest do księcia Wasilija Wasiljewicza, podobnie jak nadawca wprost nazwanego w formule początkowej dokumentu:

Б(о)жією м(и)л(о)стью и преч(и)етыя его богом(а)т(е)ре, и по нашей любви, на сем на всем, г(о)с(поди)не и брате старейшии, **кн(а)зь великии Василии Васил(ь)евич**, целуи ко мне кр(е)сть, къ своему брату молодшему, кн(а)зю Дмитрию Юріевичю.

Zatem dwa pierwsze kryteria są w pełni spełnione, co więcej, by wskazać nadawcę i odbiorcę tekstu nie potrzeba żadnej dodatkowej wiedzy poza tą, którą można czerpać z treści samego dokumentu. Wiedza o rzeczywistości, w której dokument powstawał, jak fakt, że rzeczywistym jego autorem (w znaczeniu tego, kto spisał dane słowa) był anonimowy skryba, nie ma znaczenia — dla badanego tekstu autorem jest książę Dmitrij Jurjewicz, a odbiorcą książę Wasilij Wasiljewicz.

3. Intencjonalność

Cecha ta zakłada określoną „intencję”, cel, w którym tekst powstał. W *Грамоте...* za cel należy uznać ustalenie wzajemnych relacji, w takich kwestiach jak: zarządzanie ziemią, sprawowanie władzy nad poddanymi, a także zapewnienia o wzajemnej przyjaźni bądź poddaństwie jednego księcia względem drugiego:

А держати ми, г(о)с(поди)не, тебе, великого кн(а)зя, въ старейшинстве.
А где всядеш(ь) самъ на конь на своего недруга, и мне с тобою поитьти.

4. Nacechowanie gatunkowe i stylowe

Cecha ta często bywa określana jako najważniejsza, jeśli chodzi o uznanie „odcinka języka” za *tekst* i odróżnienie go od innych wytworów komunikacji człowieka (por. Bartmiński, Boniecka 287). Jednocześnie jest ona bardzo złożona, ponieważ wymaga odniesienia jednego tekstu do innych, wykazania poszczególnych cech wspólnych pewnej liczbie tekstów, która pozwala ustanowić kategorię *gatunku*, do którego one należą. Tak dokładna analiza przekracza ramy metodologiczne niniejszej pracy, jednak za możliwe uznaje przyporządkowanie *Грамоты...* do określonego typu tekstów, bez bliższej jego charakteryzacji, którą można by uznać za wyznaczenie cech gatunkowych. Sama nazwa dokumentu: *грамота* stanowi odniesienie do pewnego typu wypowiedzi, a mianowicie umowy (w rosyjskiej terminologii określanej też jako *докончальная (докончанная) грамота, рядная грамота, ряд* (Barhudarov 292). W samym dokumencie odnajdujemy takie cechy charakterystyczne dla tego typu tekstów jak styl urzędowy, obecność stałych, powtarzalnych konstrukcji:

— целуи ко мне кр(е)сть
— А тебе, великому кн(а)зю, мне добра хотети во всем, везде. А что ми слышевь о твоёмъ добре или о лисе от хр(е)стинина или от иноверца, и то ми тебе поведати въ правду, без примышлен(ь)я, по кр(е)стному целованюю.

5. Podział semantyczny (logiczny, kompozycyjny)

W *Tekstologii* jako podstawowe kryterium uznaje się to, że tekst „podlega wewnętrznemu podziałowi semantycznemu”, natomiast podział logiczny i kompozycyjny dotyczy tekstów „dłuższych”. Oczywista nieprecyzyjność określenia „teksty dłuższe” zdaniem autora niniejszego artykułu bądź dyskwalifikuje to kryterium (gdyż wynikałoby z niego, że istnieją różne zestawy kryteriów, zależne od niemożliwej do obiektywnego ustalenia długości tekstów), bądź wskazuje na konieczność uznania, że podział logiczny i kompozycyjny jest niezbędny dla każdego rodzaju tekstów, a dla tych „krótszych” będzie on po prostu bardzo uproszczony. W analizowanym dokumencie możliwe jest jednak dokonanie wszystkich wspomnianych podziałów, zarówno semantycznego, jak i logicznego czy kompozycyjnego, dlatego zagadnienie zasadności danego kryterium, jako wymagające osobnego opracowania, nie zostanie tu dokładniej poruszone.

W *Грамоте*... za zasadne należy uznać wyłonienie następujących części:

- Wstęp, ukazanie nadawcy i adresata;
- Zapewnienia o wzajemnej przyjaźni;
- Ukazanie wzajemnych relacji (rodzinnych i politycznych) w odniesieniu do przodków;
- Różnorodne ustalenia o ziemi i o poddanych;
- Formuły zakończenia;
- Miejsce i data stworzenia dokumentu.

Taka struktura tekstu świadczy o tym, że jego budowa jest przemyślana, wynika z funkcji (celu), jaką dokument pełni, a tym samym w pełni spełnia postawione kryterium, jak i łączy się z kryterium intencjonalności.

6. Możliwość całościowej interpretacji

Tekst można interpretować całościowo, ponieważ poświęcony jest jednemu tematowi — ustaleniom polityczno-ekonomicznym między dwoma książętami, zasygnalizowanemu na początku, kontynuowanemu przez cały dokument, np.:

А се намъ докончаніе правити, и до живота (w końcowej formule).

7. Integralność strukturalna

Cecha ta często jest wymieniana (wraz ze spójnością semantyczną) jako podstawowe kryterium odróżniające *tekst* od zbioru przypadkowych, niepowiązanych ze sobą zdań. Zgodnie z nią, *tekst* posiada w warstwie językowej takie elementy, które sprawiają, że jest on spójny,

sprawa wrażenie jednej całości, w której poszczególne elementy są ze sobą strukturalnie powiązane. Wydaje się, że tak nazwane kryterium jest w pełni tożsame pojęciu kohezji (choć w spisie wyznaczników w *Tekstologii* to określenie się nie pojawia). W analizowanym dokumencie można odnaleźć liczne elementy, zapewniające jego integralność strukturalną, np.:

- Obecność spójników: *а, или*
- Obecność zaimków:
 - osobowych: *он, его, ним*
 - zwrotnych: *своего, себя*
 - wskazujących: *тот, то, се*

Elementy te zawsze odnoszą się w jakiś sposób do wcześniejszych fragmentów tekstu (pojedynczych słów, całych fraz lub zdań, a nawet większych jednostek), tym samym budując jego integralną strukturę, np.:

Имети **ти себе мен(я)** братом старейшим. **А мою** брат(ь)ю младшью держати **ти себе** брат(ь)ю младшею. **А** тебе **меня, своег(о)** брат(а) старейшог(о), имет(и) т(и) ч(е)стно и грозно.

8. Spójność semantyczna

Jak wykazano już przy opisie struktury dokumentu, może on być podzielony na kilka różniących się od siebie treścią części. Nie zmienia to jednak faktu, że wszystkie z nich w tekście tworzą logiczną całość. Początkowo, używając oficjalnych formuł, określa się strony podpisujące umowę, następnie składa się ogólne zapewnienia o wzajemnej przyjaźni, później wymienia się szczegółowo jej warunki, po czym ponownie w oficjalny sposób wskazuje się na strony podpisujące dokument, uzupełniając go informacjami o czasie i miejscu jego powstania. Tak stworzony dokument należy uznać za w pełni spełniający kryterium spójności semantycznej, tzn. koherencji, choć i to określenie nie jest tak formułowane w *Tekstologii*.

Wnioski

Ukazane powyżej cechy pozwalają stwierdzić, że *Грамоту кн. Дмитрия Юрьевича в. кн. Василию Васильевичу* można uznać za *tekst*, ponieważ spełnia on wszystkie kryteria tekstowości zgodnie z założeniami *Tekstologii*. Należy jednak zauważyć, że wskazanie konkretnych cech gatunkowych *Грамоты...* byłoby możliwe tylko przy dokładnym opracowaniu zagadnienia gatunku *грамоты* (lub jakiegoś jej podtypu), stąd w niniejszej pracy możliwe jest tylko zasygnalizowanie istnienia tych cech, które mogą stanowić podstawę do przyporządkowania *Грамоты...* do określonego gatunku. Pozostałe cechy znajdują swoje pełne odzwier-

ciędlenie w samym dokumencie, co pozwala bez wątpienia uznać *Грамоту кн. Дмитрия Юрьевича в. кн. Василию Васильевичу* za tekst.

Oczywiście, niniejsza analiza została przeprowadzona tylko na jednym dokumencie, jednak analogicznemu badaniu można poddawać także inne teksty historyczne, celem określenia, czy do ich analizy jako *tekstów* należy stosować inne narzędzia i kryteria niż te, których używa się przy badaniu tekstów współczesnych. Takie badanie należy uznać za niezbędne, by ostatecznie określić relację tekstów historycznych do *tekstów* w specjalistycznym tego słowa znaczeniu i móc prawidłowo stosować osiągnięcia lingwistyki tekstu przy ich analizie.

Bibliografia

- Bahrušin Sergej Vladimirovič, red. *Duhoovnye i dogovornye gramoty velikih i udel'nyh knâzej XIV–XVI vv.* Leningrad: Izdatel'stvo AN SSSR, 1950. [Бахрушин Сергей Владимирович, ред. *Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв.* Ленинград: Издательство АН СССР, 1950].
- Barhudarov Stepan Grigor'evič, red. *Slovar' russkogo âzyka XI–XVII vekov.* Moskva: Nauka, 1975. [Бархударов Степан Григорьевич, ред. *Словарь русского языка XI–XVII веков.* Москва: Наука, 1975].
- Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława. *Tekstologia.* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
- Bogdanov Valentin Vasil'evič. *Tekst i tekstovoe obšenie: učebnoe posobie.* Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 1993. [Богданов Валентин Васильевич. *Текст и текстовое общение: учебное пособие.* Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1993].
- Cook Guy. *Discourse.* Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Dobrzyńska Teresa. „Tekst – całościowy komunikat”. *Encyklopedia kultury XX wieku. Współczesny język polski.* Red. J. Bartmiński, Wrocław: Wiedza o Kulturze, 1993.
- Nunan David. *Introducing discourse analysis.* England: Penguin English, 1993.
- Saloni Zygmunt. „Tekst”. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego.* Red. K. Polański, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999.

